

TARİHİ SÜREÇTE MÜSLÜMANLARDA BİREY İKTİDAR İLİŞKİLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Ahmet ERKOL

Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Özet:

Tarih boyunca en temel sorunlardan birisi yönetenle yönetilenler arasındaki ilişki biçimi olmuştur. Diğer düşünce ve inanç topluluklarında olduğu gibi Müslüman düşünce ve inanç açısından da bu sorun hayati önemi haizdir. Bireyi ve toplumu şekillendirdiği için bu konu hem siyasetin hem de Kelam ilminin temel konuları arasında yer almıştır. Bu çalışmada tarihi süreçte Müslüman toplumunda birey iktidar ilişkisinin seyrine detaylara girmeden genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İktidar, Siyaset, Birey, İslam, Şura.

AN EVALUATION ON RELATIONS OF MUSLIMS INDIVIDUAL AND POWER THROUGHOUT HISTORY

Abstract:

Throughout history, one of the most fundamental problems is the form of relationship between the rulers and ruled. As in other communities of thought and belief, this problem is crucial in terms of Muslim thought and belief. This issue, because of shaping individual and community, has been one of the main issues of the politics and Theology. In this study, the relationship between the individual and power in Muslim society throughout history will be evaluated without any detail.

Key Words: Power, Politics, the Individual, Islam, Shura.

İslam düşüncesinde insan olgusu temel bir kavram olarak kabul edilmektedir. Kur'an'da insanla ilgili yapılan tanımlamaların çoğunda insanın üstün özelliklerine işaretler mevcuttur. Gerek yaratılışı ve gerekse daha sonraki süreçte üstelenmesi gereken görevleri ile ilgili yapılan değinilerde sürekli bu yönüne dikkatler çekilmektedir. Bu çerçevede Kur'an "biz insanı Ahsen-i takvim üzere yarattık sonra onu aşağıların en aşağısına attık."¹ "Biz ademoğlunu yücelttik"² üstlendiği önemli görevine işaret ederken:

¹ 95 Tin 4-5.

² 17 İsrâ 70.

“Biz emaneti farklı varlık kategorilerine teklif ettik hepsi onu yüklenmekten kaçındı sadece insan emaneti yüklenmeyi kabul etti.”³ Buna benzer Kur’an’da onlarca ayet insanın üstünlüğüne işaret etmektedir.

İslam düşüncesinin en temel özelliklerinden birisi tanrı ile insan arasındaki münasebet biçimidir. İslam düşüncesinin ilk ifadesi olan besmelede Allah kendisini Rahman ve Rahim olarak betimlemektedir. Kulları ile olan yaklaşımını “rahman” ve “rahim” ilişkisi çerçevesinde belirlemektedir. Buna göre Allah kullarına karşı son derece merhametlidir. Bu çerçevede tefsir mahiyetinde aktarılan bir hadiste Hz. Peygamber Allah’ın kullarına rahmetini annenin çocuğuna olan aşırı şefkatine benzetmektedir.⁴ Evreni büyük bir ahenk ve nizamla yaratan Allah, insan yaşamına en elverişli gezegeni de adeta insana tahsis etmiştir. İnsan yaşamı için gerekli her türlü donanımla dünya gezegenini onun emrine amade kılmıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki bu gezegen ve içindekilerle birlikte insana emanet olarak verilmiştir. Dolayısıyla ondan yararlanırken emanet anlayışıyla hareket etmek durumundadır. Hatta bizatihi insanın kendisi de bir emanettir. Kişi kendi nefsi üzerinde bile mutlak tasarruf yetkisine sahip değildir. Bu çerçevede mesela istese bile intihar edemez ya da kendi bedenine zarar veremez.

İslam inancında temel olan bir başka düşünce insanın doğuştan masum olduğudur.⁵ Hıristiyanlık ve diğer kimi inanışlar⁶ın aksine İslam, insanı doğuştan hür ve günahsız olarak kabul etmektedir.⁷ Bilindiği gibi başta Hıristiyan ilahiyatında olmak üzere insan, asli günahla dünyaya gelmekte hatta bu asli günahından arınması için tanrı oğul İsa’nın çarmıha gerilmesine göz yummaktadır.⁸ Bu inanışa göre tanrı ile insan arasında bir rekabet mevcuttur. İnsan tanrının katında mevcut olan bilgiye sahip olmak için büyük bir hırsın içindedir. Ve bundan dolayıdır ki Prometheus’e bir yolunu bulup tanrıdan ateşi yani bilgiyi çaldığı için tanrı Prometheus’u ağır bir şekilde cezalandırmıştır.⁹ Sarp kayalıklarda bir kartalın saldırısına maruz bırakılan prometheus’e

³ 33 Ahzab,172.

⁴ Buhari, Edebi 18; Ebu Davud, Sünen, Cenaiz, 1.

⁵ El-Buhari, 82 Kader, 3, (VII, 211); et-Tirmizi, 48 Tefsir 55 Kamer suresi, (V, 399).

⁶ Bkz. Eski ve yeni Ahit Yaratılış, 2,3.

⁷ 30 Rum 30.

⁸ Markos, 15, 38.

⁹ **Prometheus**, Hesiodos’a göre İapetos’la ve Klymene’nin oğlu ve Atlas, Menoitios ve Epimetheus’un kardeşidir. Prometheus, öteki kardeşleri gibi, tanrısal düzene kafa tutmuş, karşı çıkmış ne var ki öteki kardeşlerinden farklı olarak sonunda insanoğlunu yaratarak ve onlara ateşi (yaratıcılığı, bilimi, uygarlığı) vererek bu düzeni değiştirmeyi başarmıştır. Olympos tanrılarının kuvvet ve kudretine karşılık, Prometheus’da kurnazlık ve zeka vardır. Titanların isyanları sırasında tarafsızlığını korumuş ve başkaldırmamış bir Titan oğlu olarak Zeus’un gözüne girmeyi başarmıştı. Zeus onu Olympos’daki ölümsüzlerin arasına almıştır. Oysa o Zeus ve arkadaşlarına karşı kin besliyordu. Dedelerinin öcünü almak için, kendi gözyaşıyla yoğurduğu balçıktan ilk insanı yarattı. Sonra onun acizliğine acıyarak, Hephahistos (Ateş Tanrısı) alevler saçan ocağından bir kıvılcım çaldı ve insanlara armağan etti. Bunun için Tanrı Zeus tarafından Kafkas Dağında zincire vurulmuş ve *Prometheus Desmotes* (zincire vurulmuş Prometheus) adıyla anılmıştır. Tanrılarca görevlendirilen bir kartal sürekli olarak, her gece yeniden oluşan karaciğerini kemirmektedir. Onu Kafkas dağının tepesindeki bu işkenceden Zeus’un oğlu yarı tanrı, ölümlü Herakles kurtarır. Prometheus; "*Zeus tahtından düşmedikçe benim işkencelerimin sonu yoktur*" der, böylelikle insanlığa özgürlüğün yolunu göstermiş olur. Bu arada Zeus, kendisini hiçe sayan insanlara da bir ders vermek için, Hephahistos’a su ve balçıktan ilk bakirenin heykelini yaptırdı ve kalbine ruh yerine

bu cezaya tanrıya ait olan bilgiye el uzattığı için katlanmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle bu inanişaya göre tanrı insana karşı son derece kıskanç ve müsamahasızdır. Adeta tanrı ile insan arasında gizli bir iktidar savaşı mevcuttur. Ateşle yolunu aydınlatmayı başaran insan tanrıya karşı bağımsızlığını ilan etmiş ve ona artık ihtiyacının kalmadığını haykırmıştır. Bu nedendir ki bu anlayışta emanet düşüncesi mevcut değildir. İnsan her ne pahasına olursa olsun gerek bu gezegende, gerekse başka gezegenlerde iktidarını ilan etmelidir. Elde ettiği bilgiyle tabiatta mevcut zenginlikleri bir an önce çıkarmalı ve bunlardan olabildiğince hızlı bir şekilde yararlanmalıdır. Dikkat edilirse batıda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucunda dünya üzerinde yapılan tahribat, dünya var olduğu günden bu yana yapılan tahribatın yüzlerce mislidir. Özellikle son yüz yılda dünya adeta tahrip edilmiştir. Bunun neticesidir ki gezegen yakın bir dönemde insan yaşamına elverişsiz bir hale gelecektir. Gezegenin bu şekilde talan edilmiş olmasının ardında yatan esas nedenin, tanrı ile insan arasındaki iktidar mücadelesine dayalı bu tarz bir anlayışta aramak gerekmektedir.

İslam inanişinde insana biçilen rol son derece önemlidir. Kendisine verilen akıl, irade ve konuşma yetisi gibi önemli özelliklerin yanı sıra var olduğu günden bu yana sürekli kendisine peygamberler de eşlik etmiştir.¹⁰ peygamberlerin gönderilmiş olması Allah'ın insana en büyük lütfu ve ona olan rahmetinin yanı sıra insana verdiği değer de bir sonucudur. O, insanı yarattıktan sonra Aristo'nun söylediğinin aksine kendi başına bırakmamış, kendi haline terk etmemiş, onu iki önemli burhanla desteklemiştir. Birisi akıl rehberi diğeri de peygamberlik rehberi. Bu iki rehber, insanı kemale erdirmeye konusunda birbirini destekleyen iki önemli amildir. Birinin diğeri için feda edilmesine gerek yoktur. Tersine biri olmadan diğerin anlamını yitirdiği bir bütündür.

İslam düşüncesinde tanrı, insana bilgi aktarma konusunda asla kıskanç davranmamıştır. Hatta insanı o kadar yüceltmıştır ki melekleri insana saygı secdesinde bulunmaya davet etmiş, insana karşı son derece cömert davranmıştır. Bunun için İslam düşüncesinde tanrı ile rekabet söz konusu değildir. "Her doğan İslam fitratı üzere doğar"¹¹ prensibini esas alan İslam bütün insanları hür ve günahsız olarak kabul etmektedir. Bunun için İsa'nın çarmıha gerilmesine ihtiyaç olmadığı gibi, tanrıyı yenmek için de Yakub'un kendisiyle gürüşmesine de gerek yoktur.¹² Bundan dolayıdır ki İslam düşünce tarihinde Nietzsche de olduğu gibi tanrı hiç bir zaman öldürülmemiştir. Ya da böyle bir teşebbüse ihtiyaç duyulmamıştır. Batı düşüncesinde kısıpca alınan insan,

Prometheus'un ateşi çaldığı yerden aldığı bir kıvılcımı koydu ona Pandora ismini verdi. Onu insanlara yollarken eline verdiği kutuda ise tüm kötülük ve ızdırplar vardı. Zeus böylece insanlardan da intikamını aldı. Zincire vurulmasındaki asıl neden Zeus'un ondan korkuyor olmasıdır. Geleceği görme yetisi olan bir titan'dır ve bu yetisini kullanarak Zeus'un Kronos'u tahttan indirmesine yardımcı olmuştur. Gelecekte de Prometheus'un bu özelliğini kendisinin tahttan düşürülmesi için de kullanacağından korkan Zeus, Prometheus'un ateşi (bilgiyi) çalarak insanlara vermesi ile ondan kurtulmak için gerekli fırsatı elde etmiştir. Bu işkence 30000 yıl sürmek üzere planlanmıştı, fakat Herkül'ün onu serbest bırakmasıyla Prometheus kendisinin karaciğerini her gün yiyen kartalı buldu ve öç olarak Zeus'un Prometheus'u cezalandırmakla görevlendirdiği kartalın karaciğerini yedi. Zeus bu şekilde cezasını sonlandıran Prometheus'u affetti ve tekrar ölümsüzlük arasına aldı.

¹⁰ 2 Bakara 213.

¹¹ 30 Rum 30.

¹² Ahd-i Atik, Yarattılış, 32.

kendisini bu cendereden kurtarabilmek için tanrıyı öldürme ihtiyacını hissetmiştir. Ancak tanrıyı öldürdükten sonra her türlü ölçüden arınmış bir toplum ortaya çıkarıldı ve ölçüsüz kalan bu yeni toplum, yakın tarihte görüldüğü gibi tabiata egemen olma uğruna hiçbir değer tanımadı. Son iki asırda onlarca ülkeyi sömürgeleştiren Batı, bu düşüncesinin bir ürünü olarak benzer uygulamaları hayata geçirmiştir. Son iki asırda başta Batı dünyası olmak üzere dünyanın tamamında doğaya ve insanlığa karşı geliştirilen uygulamaların tamamı, yaşanan iki dünya savaşında milyonlarca insanın öldürülmesi, ülkelerin yerle bir edilmesi, harsın ve neslin fesada uğraması, insanla tanrı arasındaki bu tarz bir münasebet biçimine bağlamak mümkündür. Zira Düşüncede başlayan anlayış daha sonra hayatın bütün yönlerine sirayet etmektedir.

İnsanın varlık alanına çıktığı andan itibaren kendisine eşlik eden nebevi çağrıya ittibası her zaman sürekli olmamıştır. İnsanın taşıdığı iyilik ve kötülük hasletlerinde çoğu zaman kötü tarafı kendisine egemen olmuştur. Ve nebevi çağrıyı kulak ardı etmiştir. İnsanın dünya serüveninde kendisine en son eşlik eden peygamber Hz. Muhammed (a.s) olmuştur. Gerek insanlığın belli bir akli olgunluğa ulaşması ve gerekse Kur'an'ın hitabının nihai prensipler ihtiva etmiş olması dolayısıyla Kur'an son hitap olmuştur. Artık bundan sonra ne bir peygamber ne de bir kitaba ihtiyaç kalmayacaktır. İnsan, Allah'ın kendisine bahsettiği akıl ve son vahiyle artık yolunu rahat bir şekilde bulabilecektir.

İnsanın toplumsal bir varlık olduğu dikkate alındığında onun yaşamını insanca sürdürebilmesi için bir toplum içinde yaşaması ve belli kurallarla yaşamını devam ettirmesi zorunlu bir gerçekliktir. Bu nedenledir ki insan var olduğu andan itibaren en kadim dönemden veya en zor koşullarda dahi belli kurallarla yaşamını sürdüregelmiştir. Bu açıdan bakıldığında adı ne olursa olsun her dönemde ve her coğrafyada belli kural ve yasalarla insanlar birlikte yaşamının koşullarını oluşturmuşlardır. Bu zorunluluk dolayısıyla ki insanlık düşünsel ve sosyal alanda belli mesafeler aldıktan sonra birlikte yaşamının şartları doğrultusunda belli yönetim biçimlerinden söz etmişlerdir. Eflatun en ideal yönetim biçiminin filozof bir kral tarafından yerine getirilen idaredir¹³ derken, Aristo en iyi idarenin demokratik bir yapının oluşturduğu idare olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Ancak bununla birlikte toplumda idareci asker ve köylülerden oluşan bir toplumsal kategoriden bahsettiğini, bu arada köleliğin doğal ve sürdürülmesi gereken bir kurum olduğunu ifade etmektedir. Aristo'nun belirlediği bu yönetim biçiminde oluşturulan toplumsal kategoride toplumda yönetenle yönetilen arasında ciddi bir farklılık mevcuttur. Toplumun en üst katmanını oluşturan yöneticilerin aksine köleler sadece kaba kuvvet sahibi, kafası iyi çalışmayan, dolayısıyla da yönetilmeye muhtaç bir gurup olarak kabul edilmektedir. Burada köylü ve kölelere düşen tek şey itaattir, onların itiraz etme hakkı olmadığı gibi, düşünce ileri sürme yetileri de fazlaca mevcut değildir. Dolayısıyla bu tarz bir yönetim biçiminde toplumsal bir eşitlikten söz etmek, ya da iktidar karşısında bireyin iradesinden bahsetmek olası değildir. Adeta ontolojik olarak toplum katmanları arasında bir farklılık mevcuttur. Aristo'nun bu yaklaşımı belli bir dönemle sınırlı

¹³ Bkz. Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst.1996, s, 335; Necip Taylan, Anahatlarıyla İslam Felsefesi, Ensar neşriyat, İst. 2006, s, 79.

¹⁴ Bkz. Necip Taylan, a.g.e, s, 100-101.

kalmamıştır; özellikle 19. yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılda Avrupada kimi düşünürler bu düşünceyi savunmaya devam etmişlerdir. Bu düşünceye göre Avrupalı ile diğer insanların beyinleri biyolojik olarak farklı yaratılmıştır. Avrupalı yönetsel beyne sahip iken Afrikalı dansetmeye meyilli, Asyalı ise daha ziyade mistik bir eğilim sahibidir. Bu nedenle Afrikalı kendisini yönetmekten acizdir ve Avrupalı kendisini idare etmekle büyük bir lütufta bulunmuştur(!) 19. yüzyılda sömürgeleştirdiği coğrafyalarda bu düşünceyi hep diri tutmuştur.

Yönetsel Erk ve Tanrı Krallar

Tarihin belli dönemlerinde tanrı krallıklar olmuştur. İdareyi elinde bulunduran kral aynı zamanda tanrısal bir hüviyete de sahiptir. Bunun en tipik örneği Kur'an'da kendisinden sözedilen Mısır krallarıdır.¹⁵ Kendilerini güneşin oğlu olarak nitelendiren bu krallar icraatlerine kutsal bir form vermişlerdir. Nitekim Kur'an'da kıssası anlatılan bu krallardan birisi Musa'ya karşı yürüttüğü mücadelede kendisini "en yüce rabb"¹⁶ olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla idaresi altındakilerin itaat ile birlikte kendisine tapınmalarını da istemişlerdir. Bu tür toplumlarda yaşayanlar mutlak itaat dışında her hangi bir seçeneğe sahip değildir. Aradaki ilişki itaat ve kulluk ilişkisidir. Zira kral aynı zamanda tanrısal kimi özelliklere de sahiptir.¹⁷

Toplumsal yönetimin en tipik türlerinden birisi de birbirlerinden farkları olmakla birlikte önemli benzerliklerle var olan feodal/aşiret idare şekilleridir. Bu tarz toplumlarda birey, ancak mensubu olduğu toplulukla hayatini sürdürülebilir. Gerek güvenlik ve gerekse toplumsal statü olarak bir kabileye bağımlı olma mecburiyeti vardır.¹⁸ Bu tür yapılarda birey eğer bir kabilenin güvencesinde değilse onun ne can ne de mal güvenliği vardır. Burada kişi kendi başına bir şey ifade etmemektedir. O ancak mensubu olduğu aşiret ya da kabilesiyle değerlidir. Bu tarz toplumsal yapının tipik bir örneği de Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği coğrafyada bulunmaktaydı. O dönemin siyaset biçimine bakıldığında Mekke'de Darunne'de denilen bir aşiretler konfederasyonunun mevcut olduğu görülmektedir.¹⁹ Toplumsal Sorunlar burada aşiretlerin ortak kararlarıyla çözüme kavuşturulurdu. Bu tarz yönetimlerde bireyin düşüncesi ya da özgürlüğü hiç bir şey ifade etmemektedir. Birey kabilesinin şerefi için gerekirse kendisini çok rahat feda edebilmektedir. Çünkü esas olan kabile ya da aşirettir. Birey, tek başına çok fazla bir değer ifade etmemekte, o ancak mensubu olduğu kolektif

¹⁵ Bkz. 7 A'raf 103-127.

¹⁶ 79 Naziat 24

¹⁷ 19. Yüzyıl Alman filozofu Hegel'in dile getirdiği Devlet Dini "Religion D'etat" düşüncesinde devlet; dünyadaki ilahi düşünce, Tanrı'nın bu dünyadaki yürüyüşüdür. Devleti özgürlüğün gerçekleşmesi olarak tanımlayan Hegel'e göre birey hiçbir şey devlet her şeydir. Yaşamın bütün alanlarına devleti yerleştiren Hegel için devlet dünyada varolan ilahi düşünceden başka bir şey değildir. Devletin gerçekleşmiş akıl ve ruh, yeryüzündeki ilahi düşünce olması nedeniyle, Hegel'e göre devletin yasası nesnel ruhun dışavurumudur ve 'yalnızca yasaya itaat eden kişi özgürdür.' İnsanın gerçek özgürlüğü devletin ve yaşamın rasyonelliğine boyun eğmekten ve kendisini onunla özdeşleştirmekten ibarettir. Bkz. Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Paradigma, İst. 1999, s. 226.

¹⁸ Bkz. Hamid Dabaşı, İslam'da Otortrite, Çev. Süleyman E. Gündüz, İnsan yay. İst. 1995, s. 40-45.

¹⁹ Bkz. Manzuriddin Ahmed, Kur'an'da Anahtar Siyasi Kavramlar, -İslam'da Siyaset Düşüncesi- Derleme, s. 97.

yapının bir parçası olarak varlığını sürdürebilmekte ve mevcut yapıyı güçlendirdiği oranda kendisi de güçlenmektedir.²⁰

Hız. Peygamber'in gönderildiği dönem ve toplumla ilgili bazı hususların hatırlanması bize o dönemin birey iktidar ilişkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bilindiği gibi Mekke etrafı dağlarla çevrili her türlü kültürel ve felsefi etkilenimlere kapalı kendi halinde yaşamlarını sürdüren kabile şeklinde örgütlenmiş toplumsal bir yapıya sahipti. O dönemde yaygın olduğu şekliyle kölelik sistemi burada da doğal karşılanan bir yapıydı. Çok azı hariç özellikle kadının adından söz etme imkanı yoktu. Bir meta olarak kabul ediliyor ve bir mal gibi miras olarak bırakılabiliyordu. Esas olan kabile şefleri ve onların görüşleriydi. Toplumun diğer kesitinin söz hakkı mevcut değildi. İnsanların kendi elleriyle yonttukları putlara tapmakla insanlık onuru düşürülmüştü. Burada insan değerinden söz etme imkanı mevcut değildi.

Düşürülmüş insan, İslam'ın gelişiyle birlikte onuruna yakışır bir konuma oturtuldu, zira Kur'an yeni prensipler vaz'etti. Tanrı ile insan arasındaki her türlü yapay bağları koparıp attı. İnsanı doğrudan muhatap almak suretiyle ona verdiği değeri ortaya koydu. Bu noktada Kur'an'ın "ya eyyuhennas!" "ey insanlar!" hitabı ya da "nassın rabbı, nassın meliki"²¹ tanımlamaları Allah'ın insana verdiği değer, onu dikkate aldığı, muhatap olarak kabul ettiğinin tipik bir göstergesidir.²² Burada kullanılan "nass" ifadesi genel bir ifadedir. Bu kavramın kapsamına giren herkesi içermektedir. Bu ifade her türlü ayrımcılığı peşinen reddetmekte, ister cins, isterse dinsel ve düşünsel olsun bütün farklılıkları yok etmektedir. İnsanın insana üstünlüğü reddedilirken, Allah'ın kulları olmaları noktasında herkes eşit olarak kabul edilmektedir. Üstünlüğün tek bir ölçüsü belirlenmiş, o da takvadır.²³ Bu kavram, hem uhrevi, hem de dünyevi olmak üzere ikili bir yapıyı ifade etmektedir. Yani kişinin durumu ve konumu ne olursa olsun toplumsal ve hukuksal olana karşı herkes aynı derecede sorumludur. Hiç kimse peygamber de dahil hukukun üstünde değildir. Belirlenen hukuki ve sosyal mukaveleye en çok ittiba eden başta peygamberdir. Zira o, hayatın her noktasında bir örneklik teşkil etmekteydi.

Kur'an'ın getirdiği prensiplerle insan yaratılış amacına uygun, onuruna yakışır bir konuma kavuşturuldu. "Biz ben-i ademi şerefli kıldık"²⁴ ayeti Kur'an'da insanın şerefine işaret eden onlarca ayetten sadece bir tanesidir. Abese suresinin ilk ayetleri insanlar arasında görülebilecek her türlü muhtemel ayrımları şiddetle reddetmektedir.²⁵ Peygamber toplumunda bütün insanlar istisnasız eşit kılınmaya çalışılmıştır. Erkek kadın yaşlı genç hatta çocuk dahi sözüne değer verilen, görüşlerine başvuru, ortak karara her ne pahasına olursa olsun itaat edilen bir yapı oluşturulmaya gayret gösterilmiştir. Kabile asabiyetinin egemen olduğu bir toplumsal yapıda olabilecek en üst seviyeye ulaşılma mücadelesi verilmiştir. Medine'ye hicretin ardından yapılan ilk işlem

²⁰ Bkz. Hamid Dabaşı, a.g.e, s, 50-51.

²¹ 114 Nas 1-3.

²² Bkz. M. Abdullah Draz, İslam'ın İnsana Verdiği Değer, Çev. Nureddin Demir, Kayıhan yay. İst. 1983,

²³ 49 Hucurat 13.

²⁴ 17 İsra 70.

²⁵ Bkz. 80 Abese 1-4.

birbirlerine sadece din bağı ile bağlı insanlar arasında bir uhuvvet tesis edilmiştir.²⁶ Bu müessese Müslümanlar arasındaki her türlü zenginlik, sosyal statü ve diğer farklılıkları yok etmeyi hedeflemiştir. Bunun neticesi olarak Peygamber toplumunda her bir birey başlı başına bir değer olarak görülmüştür. Herkes bir diğeri kadar kıymetlidir. Hiç kimse diğeriinden daha az değerli değildir. Mekke toplumunda köle olan Bilal, Medine toplumunda Müslümanları namaza çağırın peygamber müezzini olabilmüştür. Peygamber toplumunda bireysel kararın nedenli önemli olduğunun tipik bir örneği Uhud savaşı konusunda alınan karardır. Peygamberin bizatihi kendisi farklı görüşte olmasına rağmen sahabe çoğunluğunun kararına uyma konusunda hiçbir tereddüt göstermemiştir.²⁷ Hz. Peygamber'in vahyin klavuzluğu ile oluşturmaya çalıştığı bu toplumda yeni bir kişilik ortaya çıkarılmış; sorgulayan, itiraz eden, alternatifler sunan kendinden emin bir şekilde hayatını şekillendiren karakterlerden müteşekkil yeni bir örneklik oluşturulmuştur. Siyer ve İslam tarihi kaynaklarında bunun için onlarca örnek sunulabilir.

Kendisine vahiy nazil olmasına rağmen Hz. peygamber işlerini danışarak yürütmüştür. O, bunu yapmakla özgür şahsiyetler ve özgür bir toplum yaratmak istemiştir. "Onların işleri aralarında meşveret iledir"²⁸ prensibi esas alınmış ve tarihin çok erken döneminde günümüzün ifadesiyle katılımcı demokrasi denebilecek bir yönetim modelini hayata geçirebilmişlerdir. Dışarıdan gelen bir yabancı olan Selman-ı Farisi'nin görüşü çok önemli bir savaşta esas olarak kabul edilebilmiş, onun görüşünü tatbik konusunda hiç bir çekince gösterilmemiştir. Hatta daha ileri gidilerek "Selman bizim ehl-i beytimizdendir"²⁹ demek suretiyle peygamber, kim ve nereden geldiğine bakılmaksızın müslüman olmayı yegane üstün meziyet olarak tesbit etmiştir. Bunu belirlemek suretiyle Arabın zihninde mevcut Arap ve acem, yani ben ve öteki anlayışını yerle bir etmek istemiş, bununla evrensel bir kriter tesbit edilmiştir. Bu prensibe göre insan olmaları hasebiyle bütün herkes eşittir. Ve saygıdeğerdir. Peygamberi düşüncede insan diğeriinin ötekisi değildir, tek bir öteki vardır; şeytan ve insanın kötü olan tarafı. Şayet düşman gerekecekse, insan için şeytan ve onun nefsi düşman olarak kendisine yeter de artar.

Peygamberin oluşturduğu bu yeni toplumsal anlayış sonraki dönemde asr-ı saadet olarak nitelendirilecektir. Her ne kadar bir bütün olarak suçtan arınmış bir toplum tasavvur etmek olası değilse de yaşanan döneme göre muhteşem denilebilecek bir olgunluktadır. Bu nedenle sonraki dönemlere de ışık tutacak bir örneklige sahiptir. Peygamberin oluşturduğu bu yeni toplumda erkekle kadın yan yana omuz omuza gelişme göstermiştir. Camide, pazarda ve eğitim alanında ya da savaş meydanlarında. Toplumdaki yeniden varoluşa bir bütün olarak erkekle kadın birlikte katılmışlardır.

²⁶ Bkz. İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye, Daru İbn Kesir, II, 504.

²⁷ Bkz. İbn İşhak, Siretu İbn İşhak, Thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet vakfı, 1981, s, 301-303.

²⁸ 42 Şura 38.

²⁹ İbn Sa'd, Tabakat, Daru Sadır, Beyrut, 1983, IV, 83; Hakim en-Nisaburi, el-Mustedrek, III, 598; et-Taberani, Mu'cemu'l-Kebir, Mısır, 1983, VI, 212.

Hz. Peygamber, Medine'ye geldikten sonra yaptığı önemli icraatlerden birisi Medine'de bulunan Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve putperestlerin tamamının katılım sağladıkları bir anayasanın oluşturulması olmuştur.³⁰ Bu dönemde Medine'de yaklaşık olarak altı bin kadar müşrik arap, dörtbin kadar Yahudi ve elli kadar Hıristiyanın bulunduğu ifade edilmektedir. Mekke'den gelen muhacirlerle Medine'deki ensar arasında sağlanan ittifakla birlikte Medine'de güçlü bir yönetim oluşturulmuştur. Bütün tarafların katılım sağladıkları yeni bir anayasa hazırlanmış, yapılan bu anayasayla ferdlerin veya kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruma usulü kaldırılmış, yerine merkezi bir otorite ikame edilmiştir. Bu merkezi otoritenin başında da peygamber bulunmaktaydı. Her bir gurup kendi iç hukukunu uygulama yetkisine sahipti. Dolayısıyla bütün taraflara geniş bir özgürlük alanı bırakılmıştır.³¹

Peygamber dönemi iktidar birey ilişkisine bakıldığında hukukun egemen olduğu bir yapıya rastlanılmaktadır. Bu noktada hukuk her şeyin üstündedir yanlışı yapan peygamber kızı Fatıma da olsa hukukun gereği yerine getirilecektir.³² Hatta Hz. Peygamber de herhangi bir Müslüman gibi kanunlara uymada diğerlerinden hiçbir ayrıcalığa sahip değildi. İster Müslim ister gayri Müslim, herhangi bir kişi Hz. Peygamber aleyhine hukuki bir dava açabiliyor ve hakkını arayabiliyordu.³³ Dolayısıyla bu dönemde hiçbir şekilde iktidar veya başka da herhangi bir değer adına birey feda edilmemiştir. İnsan her şeyin üstünde tutulmuş ve dinin kendisi bu noktada insanın mutluluğuna aracı kılınmıştır. İnsan yaşamına verilen değer nedeniyle düşmanla yapılan savaşlarda olabildiğince az zayıyla savaşmış, savaşa katılmayanlara hiçbir şekilde dokunulmamış, tabiat tahrip edilmemiştir.

Hicretinden vefatına kadar geçen tam on yıllık süre içerisinde Hz. Peygambere bağlanan bölgeler, milyonlarca km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Bu da İslam'ın bu on yılı boyunca günde ortalama 100km² toprak kazanması demektir. Bu on içinde düşman tarafından öldürülen kimselerin toplamı ayda üç kişiyi geçmez. En yüksek rakam, müslümanların düşmanla ilk kez karşılaştıkları ve karşı tarafın 70 ölü verdiği Bedir savaşına aittir. Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatının on yıllık safhasında şehit edilen müslümanların sayısı daha da azdır.³⁴ Bu uygulama İslam'ın insan yaşamına verdiği değer en bariz bir kanıtıdır. Toplumsal varoluşu sürdürme adına bir mücadelenin zorunlu olduğu gerçeğine rağmen, bu mücadelede adalet prensibi egemen kılınmaya çalışılmıştır.

İslam düşüncesinde iktidar olgusu bir vakıa olarak kabul edilmiş, toplumun sağlıklı bir yaşama sahip olması için belli bir yönetimin olması gereği belirtilmiş ancak belli bazı prensipler dışında hiçbir şekilde ayrıntılara girilmemiş, gerek yönetim biçimi ve gerekse idare şekli ile ilgili ne Kur'an, ne de Hz. Peygamber bir belirlemede bulunmamışlardır. Genel prensip olarak adaletle ısrarla vurgu yapılmış, istişare

³⁰ Bkz. Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, 166-174.

³¹ Muhammed hamidullah, a.g.e, s, 174.

³² Ebu Davud, 38: 4.

³³ Bkz. Muahmmmed Hamidullah, a.g.e, s, 732.

³⁴ Muhammed Hamidullah, a.g.e, s, 866.

emredilmiştir. Bunun dışında münker olmadığı sürece Müslümanların seçimle işbaşına getirdikleri kişiye de itaat istenmiştir. Ancak bu itaat mutlak anlamda bir itaat değildir. Sınırlıdır ve şartlıdır. Şartların ihlali söz konusu olduğunda itaat de kendiliğinden düşer.³⁵

İslam'ın siyasal tarihinde İktidar birey ilişkisinin en tipik örneklerinden birisi Hz. Ebubekir'dir. Ebu Bekir halife olarak seçildiğinde okuduğu ilk hutbede şunlara dikkat çekmiştir. “Ben içinizden en hayırlınız olmadığım halde başınıza emir olarak tayin edilmiş bulunmaktayım. Uygulamalarımda isabet eder, iyi şeyler yaparsam beni destekleyiniz, beni cesaretlendiriniz, yok eğer yanlış icraatlarda bulunursam beni uyarınız bilinizki doğruluk emanet yalancılık da hıyanettir. Şunu bilirsiniz ki aranızda hakkı gasbedilmiş kişi hakkı kendisine iade edilinceye kadar benim yanımda en kuvvetli kişidir. Sizin yanınızda en kuvvetli kişi ise benim yanımda en zayıf olanıdır ta ki gasbettiği hakkı kendisinden alınmaya kadar... Ben Allah ve resulüne itaat ettiğim sürece bana itaat edin. Ben Allah ve Resulüne isyan ettiğim zaman sizin bana itaat etmeniz gerekmez.”³⁶ Peygamber terbiyesinden geçen Ebubekir'in seçilmesinin ardından söyledikleri tam bir manifestodur. Ve ilk döneme ait Müslüman düşüncesinin ne denli özgür olduğunun bir göstergesidir.³⁷ Yönetenle yönetilen arasındaki ilişki zora ve zere dayalı bir ilişki yerine adalet prensibinin esas alındığı, herkesin hakkının teslim edildiği bir ilişki biçimidir. Yönetimi tamamen Müslümanların işlerini idare etme temelinde değerlendiren Ebubekir, kendisine Allah'ın halifesi denmesine karşı çıkmış, bunun yerine “ben Allah'ın halifesi değilim, ben tanrı elçisinin halifesiyim” demek suretiyle bu konuda ortaya çıkabilecek kimi suistimallerin önüne geçmek istemiştir.

Ebubekir sonrasında işbaşına geçen Hz. Ömer'in tavrı da iktidarla birey arasındaki ilişkide bireyi esas alan bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Halife seçilmesinin ardından verdiği hutbede; “şayet yanılırsam ne yaparsınız sorusuna sahabeden bazılarının seni kılıçlarımızla doğrulturuz” cevabı karşısında Allah'a hamdetmiştir. İslam tarihinde sahabe içerisinde kendisinden korkulan bir zat olmasına rağmen bir halifeye sahabenin bu kadar rahat davranabiliyor olması İslam'ın ilk dönemlerinde iktidarın karşısında bireyin ne kadar özgür davranabildiğinin bir göstergesidir. Sonraki dönemlerde sürekli öykünerek kendisinden söz ettirilen bu dönem genel kabule göre dört halife ile sınırlı bir zaman dilimini ihtiva etmektedir. Bir hadis olarak şöhret bulmuş ifadeye göre “hilafet otuz yıldır ondan sonrası ısırtıcı meliklik dönemidir.” Sonraki zamanlarda bir durum tesbiti olarak yapılan bu değerlendirme İslam tarihinde Emevilerin işbaşına gelmesine denk düşmektedir. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki savaşta siyasi anlamda Muaviye'nin kazanmasıyla yeni bir dönem başlamıştır.

İslam öncesi döneme ait Emevi- Haşimi iktidar mücadelesi Muaviye'nin zaferiyle Emeviler lehine sonuçlanmış, İslam düşünce tarihi Muaviye ile birlikte yeni bir dönemi yaşamaya başlamıştır. Bu yeni dönem yaşamın bütün alanlarında kendisini

³⁵ Bkz. Muhammed Hamidullah, a.g.e, s, 732-733.

³⁶ İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, s, 22.

³⁷ Bkz. Muhammed İbrahim Feyyumi, el-Firaku'l-İslamiyye ve Hakku'l-Ummeti's-Siyasi, Daru's-Şuruk, Beyrut, 1998, s, 37.

göstermiştir. Muaviye, birlik yılında Medine'ye gelince Kureyş ileri gelenleri kendisini şu sözlerle karşıladılar: “Seni zafere ulaştıran Allah’a hamd olsun.” Muaviye, onlara hiçbir şey söylemeden minbere çıktı, Allah’a hamd ettikten sonra şunları söyledi: “Sizin başınıza geçmem, sevginizi kazanarak değil, şu kılıcımla sizi dize getirerek oldu. Gönlüm size karşı İbn Kuhafe'nin (Ebubekrir) ve Ömer'in yolundan gitmek istiyor, ama bundan hiç hoşlanmadım. Osman gibi yürümek istiyorum, ama gönlüm bunu da kabul etmedi. Hem bana hem size yarar sağlayacak bir yol tuttum: **güzel yeme güzel içme** beni en iyiniz görmesiniz bile, ben sizi en iyi yönetecek kişiyim. Kılıcı olmayana kılıçla gitmeyeceğim. Sadece dilinizle söylediklerinize hiç aldırış etmem. Hakkınızın tamamını vermediğimi görürseniz, benden bir kısmını kabul edin. Benden size bir iyilik gelirse, onu kabul edin. Çünkü sel, çok olursa zarar, az olursa yarar getirir. Sakın fitne çıkarmayın. Çünkü fitne geçinmeyi bozar, nimeti kirlendir.”³⁸

Yukarıda zikredilen Ebu Bekir ve Ömer'in egemenlik anlayışı ile burada ifade edilen Muaviye'nin egemenlik anlayışı kıyaslandığında hakkın gücüne dayanma yerine gücün egemenliğine yaslanma döneminin başlatıldığı görülecektir. Bu yeni dönemde peygamberi sünnetin tatbiki yerine, İslam öncesi döneme ait kabile taassubu yer almıştır. Emeviler öncesinde temel söylem: “Allah'ın kitabı ve nebinin sünneti” iken; Muaviye hiç gizleme ihtiyacı hissetmeksizin tam bir açıklıkla yeni dönemi “güzel yeme ve güzel içme” temelinde şekillendirmiştir. Güç kullanarak zafer elde ettikten sonra Muaviye ifade özgürlüğüne yeni bir sınır getirmiştir. O da şudur: “istediğinizi söyleyin, ancak sözünüzün eyleme dönüştüğünü görürsem müdahale ederim.” Bu yeni dönem siyaseti idari, iktisadi ve cebri olarak insanların sindirildiği dönemdir. Peygamberin yok etmek için gönderildiği ve uğruna büyük mücadeleler yürüttüğü insanlar arasındaki ayrım yeniden uygulama imkanı bulmuştur. Dolayısıyla şura, ilk dört halife döneminde, Emevi yönetimine kadar gayri resmi olarak işlemeye devam etti. emevi döneminde hanedan yönetiminin başlamasıyla birlikte, şuranın yerini rejimin desteklediği klikler aldı. Esasen İslam toplumunda şura sistemi istenilen düzeyde hiçbir zaman kurumsal bir yapı oluşturamamıştır. Şayet şura kurumsal bir konuma kavuşturulabilseydi gerek siyasi ve gerekse dini, İslam tarihi çok daha farklı olur ve gayrimüslim dünya için de önemli sonuçlar doğururdu. Şura yerine inkişaf eden kavram, “ehl-i hall ve'l-akd kavramı olmuştur. Bunlar iç ve dış politikaların oluşturulmasında istişare maksadıyla yönetici otorite tarafından seçilen, halk nezdinde nüfuz ve itibar sahibi kimselerdi.”³⁹

Emeviler monarşi otoritesini desteklemek için aynı zamanda sürekli bir şekilde İslami argümanları kullandılar. Kendilerinin hem peygamberin hem de “tanrı'nın vekili” olduklarını söylemekte hiçbir beis görmediler. Bu düşünce salt bir retorik olmayıp, halifenin şeriatı denetleme ve düzenleme gibi çok önemli bir işlevi de beraberinde getirdiğini görmek gerekmektedir. Emevi halifelerinden II. Velid'in söyledikleri bu anlayışı destekler mahiyettedir: “Allah peygamberinin yolunda onun buyruğunu uygulasinlar, sünneti yerleştirsinsler, onun kurallarına ve haklarına uysunlar, insanları

³⁸ İbn Abd rabbih el-İkdu'l-Ferid IV, 147.

³⁹ Fazlurrahman, İslam ve Siyasi Aksiyon, Derleme, İslam'da Siyaset Düşüncesi, Çev. Kazım Güleçyüz, İnsan yay. İst. 1995, s, 12.

yasak şeylerden uzak tutsunlar, hizmetkarları arasında hakkaniyeti sağlasınlar diye onun halifelerini vekil kıldı.”⁴⁰

Bu dönemde kavramlaştırılan mevali ifadesi, Arap olmayan Müslüman halk için kullanılmış ve Araptan daha düşük bir dereceyi ifade için yürürlüğe konulmuştur. Bununla alakalı kaynaklarda aktarılan şu olay durumun vehametini göstermesi açısından önemlidir. Arap kabile aristokratlarından biri mevaliden birini namaz kıldırmak için öne sürdü. İnsanlar buna şaşkınlıkla bakınca şöyle dedi: “Onun arkasında namaz kılarak Allah için alçakgönüllü olmak istemiştin.” Bir başka aktarımda bir cenaze götürüldüğünde bu kim diye sorulmuş, ‘kureyşli’ dediklerinde ‘ah zavallı kavmim denirmiş’ ‘Arap biri’ dendiğinde ‘Ah zavallı ülkem’ ‘mevla biri’ dendiğinde ise o Allah’ın mülküdür dilediğinden alır, dilediğine verir denirmiş.⁴¹ Bu aristokratik tutum yalnızca kabile önderlerine özgü bir tutum değildir, aynı şekilde zühd ve takvasıyla tanınan kişilerde bile bu tarz bir yaklaşımın sergilendiği ifade edilmektedir. Bu nedenle Muaviye’yle birlikte kabile olgusu devletin temelini oluşturan bir faktör durumuna getirilmiştir. Kabile ve ganimet yeni sistemin kurulması ve yaşatılması için en çok işlenen iki temel kavram olmuştur.⁴²

Emevi iktidarı cebir ideolojisine dayanmaktaydı. Bu anlayışa göre birey kendi başına bir şey ifade etmemektedir. O ancak kabile ile bir değer haline gelir. Zira onlar kendi iradelerini değil, kabilenin iradesini dile getirir. Dolayısıyla sorumluluğu bireyler olarak yüklenmezler, kabile onlar adına yüklenir. Burada kulun bireysel olarak bir sorumluluğundan neredeyse söz edilemez. Her şey önceden bir kaderle belirlenmiştir. Bu çerçevede Muaviye siffinde askerlerine şöyle bir konuşma yapmıştır: “...Allah’ın takdiri sonucunda kader bizi yeryüzünün bu bölümüne sürükledi. Bizimle Iraklıları karşı karşıya getirdi. Biz Allah’ın takdirine razıyız.” Kufe halkına da şu konuşmayı yapmıştır: “Ey Kufe halkı! Sizin namaz kıldığımızı, zekat ödediğinizi ve haccettiğinizi biliyorum. Ben sizinle, sizi yola getirmek için savaştım. Allah bunu bana siz istemediğiniz halde verdi. Oğlu yezide bey’at aldığında şöyle diyordu: “yezid’in işi, kaza ve kaderdir. Kulların bu konuda başka seçeneği yoktur.”⁴³

Emevilerin izlediği siyasette esas olan devlet ve idarecilerdir. Bireyin kendi başına seçme hakkı yoktur. Zira her şey önceden belirlenmiştir. Belli bir kadere tabidir.⁴⁴ Peygamber döneminde oluşturulmak istenen kişiliğin yerine sadece itaat eden bir kul anlayışı egemen kılınmak istenmiştir. Buna karşı çıkanlar an ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Bunun en tipik örneği Ca’d b. Dirhem’dir. O siyasi nedenlerle öldürüldüğü halde olay dini olarak gösterilmiştir. Mevcut kabullerin aksine görüşler ileri sürdüğünden dolayı öldürüldüğü deklere edilmiştir.

⁴⁰ Antoy Black, Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi, Çev. Sevdâ Çalışkan-Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 44.

⁴¹ İbn Abdırabbih, a.g.e, III, 326.

⁴² Muhammed Abid Cabiri, İslam’da Siyasal Akıl, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İst. 1997, s. 488-499.

⁴³ İbn Kuteybe, el-İmame ve’s-Siyase, s. 183.

⁴⁴ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 187.

Emevi dönemi yaşamın her alanı için bir milat olmuştur. Gerek düşüncede ve gerekse uygulamada İslam öncesi döneme ait kabile anlayışına tekrar dönülmüştür. Yukarıda ifade edildiği gibi birlikte yeme ve birlikte nemalanma devletin temel felsefesi olarak kabul edilmiştir. Muaviye zamanında bu durum açık bir siyasi nitelik olduğu gibi ondan sonraki Emevi halifeleri de bu konuda onun izini takip etmişlerdir. Siyasi ata (mal ve para) Emevi siyasetinin temellerinden biri olmuştur. Bunun sayesinde Haşimilerden, kabile ileri gelenlerinden, şairlerden ve mevali başkanlarından da olsa rakiplerini yönettiler ve kendilerine bağladılar. Bu konu ile ilgili aktarılan bir haber Ali ile Muaviye arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Akil b. Ebi Talib Kufe'deki kardeşi Ali'ye geldi. Kırkbin dirhemlik borcunu ödemesini istedi. Ali ona şu cevabı verdi: "Bende bu kadarı yok. Ama atam verilinceye kadar bekle (senede) kırkbindir. Onu sana veririm. Akil şöyle dedi: beytülmal senin elinde sen kendi atanı bana vereceğini söylüyorsun. Yanından ayrıldı ve Muaviye'ye gitti. Muaviye ona ikramda bulundu, borcunu ödedi ve fazlasıyla para verdi."⁴⁵

Bunun örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Hasan ve Hüseyin'in atalarını ikiyüz kere arttırdı. Muaviye sadece ataların arttırılması ile yetinmiyor, rakipleri Haşimoğullarının beytülmalinden aldıklarını da görmezlikten geliyordu.⁴⁶ Muhaliflerini devletin gelirleriyle susturmaya çalışırken diğer yandan farklı görüşlere büyük baskı uyguluyordu. Dolayısıyla bu dönemde birey iktidara kurban edilmiştir.

Emevilere karşı verilen mücadelede işbaşına geçen ilk Abbasi halifesi ilk hutbesinin sonunda kendisini şöyle tanımlamıştır: "Ben kan dökücü ve helak edici ihtilalciyim. (seffah el mübih)"⁴⁷ Abbasilerin ilk halifesi Seffah, Emevi hanedanından sağ kalanları ve taraftarlarını takip etti ve ele geçirdiklerinin hepsini öldürdü. Bu politika cahiliye devrinden beri süre gelen Haşimi-Emevi rekabetinin bir neticesidir. Bu rekabet İslam'ın zuhurundan sonra da sönmemiş özellikle de Emeviler döneminde artmıştır. Bundan dolayı iktidara gelen diğer kabile mensuplarını yok etmek için büyük bir gayretin içine girilmiştir.⁴⁸

Abbasiler, iktidara gelebilmek için İranlılardan büyük destek görmüşlerdi. Bu nedenle iktidara geldikten sonra özellikle yönetim kademelerinde İranlıları istihdam etmişlerdir. Bunun neticesi olarak da Abbasilerde hükümet sistemi, İranlıların sasaniler zamanındaki hükümet şeklinin bir benzeri olmuştur. Halifeler İran kisralarının yapmış oldukları gibi, yönetimi tek başlarına ellerine alıp otoriter bir idare kurmuşlar ve halka tahakkümde bulunmuşlardır. Abbasi sarayında İran saray protokolleri hakim idi halifeler halk ile kendileri arasına bir takım görevliler koydular, vezir başmabeynci ve katipler edindiler İran saray protokolü, İslamın zuhurundan uzun süre önce de Bizans ülkesine

⁴⁵ İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, s, 81.

⁴⁶ İbn Kuteybe, a.g.e, s, 186-187.

⁴⁷ Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, II, 309.

⁴⁸ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, a.g.e, II, 293.

girmiş ve Bizans imparatorlarının halktan kopmaları ve saray ricali tarafından kuşatılmaları neticesini doğurmuştur.⁴⁹

İranlılar, saltanat tacını taşıma hakkının sadece Hz. Ali evladına ait olduğuna inanıyorlardı. Zira onlar nazarında Hz. Hüseyin evladı, Sasani hükümdarlarının sonuncusu III. Yezdecird'in kızı Şehrbanu ismindeki anneleri tarafından Sasani hanedanın varisleri ve dinin gerçek reisleri idiler. Bu durum onların dini inançları ile de uyuşur. Zira İranlılar hükümdarlarına kudsiyet atfederler ve onların, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğuna inanırlardı. Bu eski inançlarının etkisiyle aynı şekilde Hz. Ali evladının, özellikle Hz. Hüseyin evladının nübüvvet ve saltanatı temsil etme hakkını ellerinde bulundurduklarına inanıyorlardı.⁵⁰

Abbasiler, saltanatlarına mevalinin omuzlarına basarak yükselmişse de kısa bir süre sonra kendilerine iktidarı sunan bu insanlara karşı ayrımcı bir tutumun içine girdiler. Emeviler kadar olmasa da Araplarla mevali arasına bir ayırım koydular. Dolayısıyla İslam'ın üzerine inşa edildiği insanların eşit oldukları prensibini çiğnediler ve iktidarı uğruna kendilerine vezir olarak atadıkları kimseleri dahi öldürmekten çekinmediler. Bunun en tipik örneği Ebu Muslim Horasani'dir. Abbasileri iktidara taşıyan bu zat iktidarın sağlamlaşmasının ardından Abbasi halifesi Mansur tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmüştür.⁵¹ Bunun onlarca örneği tarih kitaplarında kayıtlıdır. Dolayısıyla Abbasi iktidarında esas olan devletin bekasıdır. Konumu ve durumu ne olursa olsun herkes koşulsuz devletin yararı adına yok edilebilir. Bu yaklaşım salt belli bir dönemle sınırlı kalmamış, özellikle Osmanlı Devlet yönetiminde adeta bir teamül olmuştur. Bunun için Fatih'in kanunnamesinde; "Allah'ın kendisine padişahlığı ihsan ettiği oğlum, devletin iyiliği için kardeşlerini yasal olarak öldürebilir."⁵² Nitekim tarihi kayıtlar, padişahların çocuk yaştaki kardeşlerini, ya da ileride kargaşaya neden olabileceğini düşündükleri yakınlarını öldürdüklerine tanıklık etmektedir. Bu uygulamayı sadece belli bir devletle, ya da belli bir dönemle sınırlamak doğru bir yaklaşım değildir, erkin kutsandığı bütün devlet ve dönemlerde bu uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

SONUÇ

İslam'ın erken döneminden itibaren yönetenle yönetilenler arasında Kur'an'ın belirlediği şura sistemi yerine sultan ve reaya, başka bir ifadeyle çoban ve sürü kavramları devreye sokulmuştur. Bu kavramlar tarihin çok eski zamanlarına uzanan ifadelerdir. Sözelimi, Mısır'da Firavun, çoban olarak kabul edilmiştir. Taç giyinme törenlerinde özel kutsamalar çerçevesinde Firavun çoban sopasını kuşanırdı. Sonraki dönemlerde kılıç kuşanmanın da bununla irtibatlı olabileceği uzak bir ihtimal değildir. Babil hükümdarı, çeşitli ünvanlar arasında "insanların çobanı" ünvanını da almıştır. Çoban ünvanı sadece hükümdarlara özgü değildi. Tanrı için de kullanılmıştır. Babilliler, tanrılarını, insanları otlığa götüren ve beslenmelerini sağlayan bir çoban olarak

⁴⁹ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, II, 389-393.

⁵⁰ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e, II, 393.

⁵¹ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, a.g.e, II, 318.

⁵² Antony Black, Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi, s, 294.

görüyorlardı. Mısır'da tanrıya yapılan dualardan birisi de şuydu: “Ey bütün insanlar uyurken uyanık kalan tanrı, sürünü en iyisiyle doyuran sensin.” Çoban ve reaya anlayışının en dinamik olduğu topluluklardan birisi de İbranilerdir. Yahova halkının yegane çobanıdır. İsrail halkını tek bir çoban güder, onun da tanrısı Yahova'dır. Yalnızca bir tek durumda başka bir çoban bulunmuştur. Allah Davud'a sürüyü (İsrailoğullarını) buraya getirmesini emredince, bir hükümdarlık kurdu ve çoban sanıyla anılır oldu. Kötü hükümdarlar kötü çobanlar gibidir. Sürüyü darmadağın ederler, açlıktan öldürürler ve onu sadece kendi çıkarları için kullanırlar. İslam terminolojisinde de “her biriniz çobansınız ve her bir çoban da reayasından sorumludur.” Tarzında ifadesini bulan bir yapıyla benzer bir kültürü yaşamıştır.

Tarihten tevarüs edilen bu kültür, Hz. Peygamber'den çok kısa bir süre sonra Müslüman toplumunu etkisi altına almış ve geçmiş topluluklardaki uygulamaya benzer uygulamalar devreye girmiştir. İslam'ın güç olarak kabul ettiği hakkın yerine gücün hakkı olarak kabul edildiği cahiliye dönemi anlayışına dönülmüştür. Peygamberin egemen kılmaya çalıştığı kişi hakları, yerini devletlerin ali menfaatleri için bireylerin ve hatta toplumların feda edilebileceği anlayışlara terk edilmiştir. Tarihte yaşanmış Bizantist ve Pers türü uygulamalar, Kur'an'ın ikame etmeye çalıştığı adalet temelli yönetimin yerini almaya başlamıştır. Dolayısıyla, peygamberle başlayan ve bireyin hakkını her türlü hakkın üstüne çıkararak peygamberi pratik devam ettirememiş ve öncelikle Müslümanlara, sonrasında da bütün bir insanlığa mutlu bir yaşamın kapısını aralayabilecek bu örneklik gereği gibi yaşatılamamıştır. Oysa “Kim cinayet suçu işlememiş veya yeryüzünde fesat çıkarmamış bir kişiyi öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur. Dahası kim de bir hayat kurtarırsa, bütün insanlığı kurtarmış gibi olur.” Prensibi öncelikle bireyin, sonrasında da bütün bir insanlığın hayatını garanti altına alan temel bir kriterdi.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İst. 1999.
- Antoy Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, Çev. Sevdâ Çalışkan-Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara, 2010.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, İst. Tarihsiz.
- *Eski ve yeni Ahit*, Orhan matbaası İst. 2003.
- et-Taberani, *Mu'cemu'l-Kebir*, Mısır, 1983.
- Fazlurrahman, *İslam ve Siyasi Aksiyon*, Derleme, İslam'da Siyaset Düşüncesi, Çev. Kazım Güleçyüz, İnsan yay. İst. 1995.
- Hakim en-Nisaburi, *el-Mustedrek*.
- Hamid Dabaşı, *İslam'da Otorite*, Çev. Süleyman E. Gündüz, İnsan yay. İst. 1995.

- Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Kayıham yay. İst. 1986.
- İbn Abdabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, Kahire, tarihsiz.
- İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Daru İbn Kesir.
- İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, Thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet vakfı,1981.
- İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Menşuratu'r-Rıda, Kum, 1363.
- İbn Sa'd, *Tabakat*, Daru Sadır, Beyrut, 1983.
- M. Abdullah Draz, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, Çev. Nureddin Demir, Kayıhan yay. İst. 1983.
- Manzuriddin Ahmed, *Kur'an'da Anahtar Siyasi Kavramlar, -İslam'da Siyaset Düşüncesi-* Derleme.
- Muhammed Abid Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İst. 1997
- Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan yay. İst.
- Muhammed İbrahim Feyyumi, *el-Firaku'l-İslamiyye ve Hakku'l-Ummeti's-Siyasi*, Daru'ş-Şuruk, Beyrut, 1998.
- Necip Taylan, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, Ensar neşriyat, İst. 2006.
- Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst.1996.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. Serve, *el-Camiu's-Sahih*, Thk. Ahmed Muhammed şakir, Kahire, 1356/1937.